

СЛОВОПОШУКИ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

Художній палітрі віршів Миколи Вінграновського притаманні неповторна образність, несподівані асоціативні зв'язки, лексичне багатство й естетична вишуканість вислову. Ці сутнісні ознаки поезії видатного шістдесятника частково зумовлені тим, що автор активно експериментував у царині словотворчості, і наслідками його невтомних словопошуків стали понад дві сотні оригінальних за змістом і формою інновацій.

У поетичному словнику М. Вінграновського, як і багатьох інших поетів ХХ ст., представлені досить значні за обсягом корпуси іменникових, прикметникових, дієслівних та прислівникових авторських лексичних новотворів (далі — АЛН). Однак, на відміну від багатьох колег по перу, М. Вінграновський здійснював сміливі пошуки нових мовновиражальних засобів і в межах інших частин мови. Приміром — у галузі займенникового словотвору. Відомо, що займенники як дуже давній за походженням частиномовний клас із особливими формальними показниками — це стабільна й закрита система найменувань, яка на сучасному етапі розвитку мови не поповнюється узуальними новотворами. М. Вінграновський, майстерно розвиваючи фольклорні дериваційні традиції, за допомогою зменшувально-пестливих суфіксів створює займенникові АЛН із

позитивною конотацією в семантиці й уводить їх у контекст із виразним народнопісним колоритом: *Піввітру пахло ще теплом,/ Йогенька ж половина; Коло тебенько я — дивись!/ Ходять хмари нехмарним небом,/ По воді сон зорі повивсь/ Біля тебенько, коло тебе.*

Зауважимо, що зрідка експериментували в цьому напрямі й деякі інші автори. Так, у поезії Майка Йогансена зафіксовано АЛН аналогічної структури: *Моє, моєньке — миле, ясне — мі./ Спи, золотава вовно... (1926 р.), пор. із АЛН Ліни Костенко: Така ж моя, така ж моїсенька!*

Привертає увагу читача АЛН **-енко-єнко-венко-**, утворений способом лексикалізації суфіксальних морфем **-енк(о) + -єнк(о) + -(в)єнк(о)** і об'єднання їх у межах одного слова: *Я тобі казав і говорю —/ наче я не -енко-єнко-венко-.../ Подивилось небо кризь зорю./ Де морозить хвилю морозенко (1975 р.).* Відомо, що зазначені морфемі характерні для українських прізвищ на зразок *Коваленко, Сасенко, Яковенко* та використовуються для позначень осіб за родинними (або/і професійними) зв'язками: *коваль — коваленко* (син коваля). Формально проста одиниця (службова морфема в поєднанні з її фонетичними модифікаціями), на перший погляд, не може бути значеннево повновартісною. Однак поетичний контекст актуалізує смислові грані новотвору, дивовижно перетворюючи її на інформативно багатощарову номінацію особи: у семантичній структурі АЛН виокремлюються інтегровальні, диференційні й периферійні семи 'особа', 'чоловіча стать', 'національність', 'вік', 'родинні зв'язки', 'оцінка'. Окрім того, поява АЛН цілком виправдана й версифікаційними потребами: автор створив оригінальну риму **-енко-єнко-венко-** до слова *морозенко*. Принагідно зазначимо, що в українській поезії ХХ ст. спроби лексикалізації розгляданої морфемі здійснювали й інші автори, однак номінація ускладненої структури засвідчена лише в доробку М. Вінграновського, пор.: *Тільки псуєш собі кров.../ «Енко» — не те, що Зеро! (Д. Загуд); А це могила земляка мого,/ З таким ласкавим прізвищем на -енко... (М. Рильський, 1945).*

Словопошуки М. Вінграновського в розгляданому напрямі ілюструють інші АЛН: *Стояла баба, руки склала,/ Старій давно пра-пра-пра-про.../ Тополя вітром ледь хитала,/ І волово-*

дився Дніпро (1981 р.). Несподіваний за формою предикатив спонукає читача до активного сприйняття контексту, актуалізуючи асоціативні зв'язки: якщо в мовній свідомості українців суфікс **-енко** асоціюється, як зазначалося, з поняттями 'особа чоловічої статі', то повтор префіксів **пра-пра-пра-** актуалізує зміст понять 'старий', 'давній', водночас посилюючи темпоральну ознаку.

Експериментуючи зі словом, М. Вінграновський активно створював складені найменування — юкстапозити. У його лексиконі є чимало як оригінальних, так і традиційних, фольклорних одиниць, напр.: *любов-лелека, вітер-лист, даль-хитавиця, зоря-пересмута, мла-темнина, сумнів-горизонт, кремін-дуб, зоря-вечірниця, самота-одина, погуба-згуба* тощо. Компонентами юкстапозитів іноді є власні назви: *Сон-Шевченко, Київ-листопад, Земля-зозуля, Дніпро-Дунай*.

Окрім узвичаєних двокомпонентних номінативних одиниць, М. Вінграновський у руслі словотвору шістдесятників конструював багаточленні інформативно насичені найменування, основне призначення яких — увиразнення образності й семантичної багатоплановості поетичного тексту, напр.: **Вітчизно-сльозе-мріє-сну**,/ *Прийми болінь моїх весну* (1960 р.).

Зумисний кореневий повтор у складі багаточленного АЛН зазвичай акцентує увагу читача на певній грані позначуваного об'єкта, поняття: **Малі-маленькі-більші-менші**,/ *дезинфіковані ванном —/ тим стали ми народоперші*,/ *його незасксленим вікном*; *Мій антисвітє з чорним животом*,/ **З чернечо-чорно-чорними губами**,/ *Із міриадами незвіданих галактик*,/ *Які ховаються в тобі і клекотять...* Для поезії М. Вінграновського, як і загалом для творчості шістдесятників, характерне явище паронімічної атракції.

Цілеспрямоване поєднання в межах контексту близькозвучних слів можна визначити як своєрідний «паронімічний вибух»: *Обнімає ніч зорю за плечі*,/ *Синьо посміхається зоря...*/ *Ти мені настояна на втечі*,/ **Втеченько-утечо-течія**...; *Почапали каченята/ та по чаполоті*,/ **каченята-чапенята**:/ *сухо нам у роті*; *В білих льолях сплять лілеї*,/ *чаплєня на чатах*,/ **ці лілеї-дрімолеї**,/ *а ми — каченята!*; пор. також: *щастя-трясця, жоржина-дружина* та ін.

У поетичному доробку М. Вінграновського засвідчено оказіональні прислівникові пароніми, що відрізняються лише однією фонемою, однак ця, на перший погляд, незначна відмінність значною мірою употужнює образність усього контексту, як-от: *Додому дітлашні **вечірньосірогусо**,/ **Вечірньосірогусто** ластівкам —/ Додому всі, хто є: стручок квасолі луснув/ І лусканням своїм всіх на ніч налякав.*

Семантичні дослідження останніх десятиліть доводять, що в процесі аналізу висловлювання необхідно враховувати не лише власне мовні, але й екстралінгвальні чинники, зокрема так звані «фонові знання», що спираються на відому співрозмовникам картину ситуації й «загальний фонд знань» адресанта й адресата повідомлення. Саме цей «загальний фонд знань» і дозволяє адекватно до авторського задуму зрозуміти значення багатьох АЛН. Приміром, позамовний контекст допомагає глибше проникнути в семантику деяких багаточленних новотворів М. Вінграновського, напр.: *У поколіннях **гідночесолицих**,/ У тому, що не хочу і не дам! —/ Народ мій тут іще раз народився,/ Мій **молодо-цілинно-юно-бам**.* У значенні останнього АЛН віддзеркалюється дух епохи: освоєння народом цілинних земель (у складі АЛН про це інформує компонент *цілинно-*), участь молоді в будівництві Байкало-Амурської магістралі (інформативну функцію виконують складники *молодо-, юно-, бам*).

Показовим для неологічної палітри М. Вінграновського є той факт, що автор активно здійснював пошуки нових назв часових відрізків. Це інновації *юнь-весна*, *прóвесень* (пор. з узувальним *провесінь*), *всевіч* (від *вся вічність*, засвідчено також спільнокореневі прикметники *всевічний*, *навіки-вічний*), *столітечко* (у значенні 'століття'). Деякі складні за структурою АЛН утворені внаслідок поєднання антонімічних компонентів, що суттєво посилює експресивність контексту, напр.: *«Пропало десь далеко/ Все, що косити мав./ Пропало десь далеко./ Не видно **вдень-вночі**...»/ І плакав наш лелека/ З косою на плечі; Знизу оббиті озера хмарами білими — **літо-зима**.*

На основі компонентів стійкого словосполучення *денно і ноцно* автор утворив три однокореневі інновації: іменник *нощедення* і прислівники *ноцно-денно*, *нощеденно* (в одному

з видань творів подано варіант із наголошеним інтерфіксом: *І день, і ніч, **нощеденно** у цвіті/ Цвіту собі у тім яру в полях*). М. Вінграновський апробував «життєздатність» своїх новотворів, уводячи їх у контексти поезій, написаних упродовж різних років, пор.: *І день і ніч, і **нощеденно** в цвіті/ цвіту собі у тім яру в полях* (1962 р.); *...Тривога ваша і моя/ Була присутня **нощеденно**,/ Бо невідмінна і священна/ Нам сестер голубих сім'я* (1967 р.). Водночас засвідчені акцентуаційні й фонетико-орфографічні модифікації АЛН, уведених у той самий контекст, однак в іншій редакції твору, пор. із наведеним вище уривком: *...Тривога ваша і моя/ Була присутня **нощно-денно**...* Названі інновації поет використовує як оригінальні рими до прикметника *священний*, що закономірно зумовлює емоційну наснаженість висловлювання, напр.: *В цьому нашому світі, плинкім **нощеденні**,/ в цьому нашому світі, де доля терпка,/ моє місто-любове, нам з тобою **священні**/ І світанок Данила, і вечір Франка.*

Повертаючись до теми багаточленних новотворів у поетичному словнику М. Вінграновського, зазначимо, що цими АЛН позначено часові поняття: *При **зимі-осені-весні**,/ розхитуючи кладку,/ біг дід мій здалеку мені/ чорнявим хлопчентком.*

Сема темпоральності наявна в структурі АЛН *розджемліто*, що виник, очевидно, унаслідок контамінації трьох номінативних одиниць — *роздратований* + *джміль* + *літо*, причому останні дві лексеми автор увів у контекст твору, підказавши таким чином читачеві шлях появи інновації, тоді як сема 'негативний емоційний стан особи/істоти' (власне *роздратований*) у контексті не експлікована, однак прямо асоціюється зі словом *марудити*, а опосередковано — із наявною в контексті фразеологічною одиницею *дивитися вовком*: *Прощався з літом джміль, марудив **розджемліто**,/ Дивився вовком, вовком і літав...* (1983 р.).

Незвичністю форми привертає до себе увагу й АЛН *перечекаянність*, який поет створив також для позначення особливого емоційного стану особи: *Який щасливий голод на душі!/ Яка **перечекаянність**! Звідколи!/ Яка жага вже застеляє столи!* (1976 р.). АЛН утворений об'єднанням двох слів: *перечекаяти* + *неприкаяність* — *перечекаянність*. Це один із різновидів

контамінації — міжслівне накладання, коли на кінець першого слова (дієслівної основи *перечека-ти*) накладається сегмент іншого слова (*непри-ка-яність*), при цьому відбувається й накладання фонем [к], [а]. Унаслідок цього складного процесу виникає слово особливого типу, яке поєднує семантику обох твірних слів, а в своїй основі — основи (точніше — частини) поєднаних слів. Формальна новизна АЛН зумовлена семантичним аспектом: автор прагнув по-новому позначити почуття закоханої людини, яке ліричний герой сприймає як своєрідний сплав неприкаяності й очікування.

Для творчості більшості українських поетів минулого століття характерним є активне творення оригінальних назв осіб. У поетичному словнику Миколи Вінграновського таких найменувань небагато, однак майже всім їм притаманні образність, стилістичне забарвлення, напр.: *несин, дрімайлик, підспівайло, стягач, сла́да*. Як уже зазначалося, автор, уводячи інновацію в поетичний контекст, зазвичай поряд розміщує мотивувальне слово, щоб увиразнити значення АЛН, продемонструвати механізм його творення, напр.: *Зранку моє **скіфеня**,/ Станеш до вечора **скіфом**; Ти **прилинь, прилинь**, моя **прилинонько**,/ розкажи про себе і як звати*.

За аналогією до узуальних назв недорослих осіб М. Вінграновський утворив ряд найменувань конкретних предметів, як-от: *просеня, тополя, сосеня, сосенятчко, шовковенятко, стеженятко, зоренятко, хмаренятко* тощо. Загальноновживані назви осіб на зразок *дівченя, хлоп'я, малятко, дівчаточко* — позитивно конотовані. Відповідно в семантичній структурі АЛН, що позначають не осіб, а інші об'єкти, теж наявні семи позитивної оцінки, унаслідок чого інновації набувають емоційно-експресивного забарвлення, яке увиразнюється в контексті: *Сміється заєць з морквою за вухом,/ Зеленим носом ловить **сніженя***.

Окрім авторських назв конкретних предметів, М. Вінграновський використовує АЛН для позначення понять складної семантичної структури, причому контекст у такому разі не завжди актуалізує зміст АЛН, як-от: *Здійми мені хоча б **якесь**/ Літатенятонько нещасне./ Мій Києве, надія гасне./ У тремі серця я увесь*.

Нерідко М. Вінграновський удається до прийому повтору (а то й нагромадження) у тексті одноструктурних дериватів певного словотвірного типу, чим досягає не лише відповідного стилістичного ефекту (зокрема увиразнення зменшено-пестливого забарвлення дериватів), але й, як зазначалося вище, зумисно унаочнює шлях появи новотворів: *У ластівки — ластовенятко,/ В шовковиці — шовковенятко,/ В гаю у стежки — стеженнятко,/ У хмари в небі — хмаренятко,/ В зорі над садом — зоренятко/ Вже народилися.*

Частовживані в поетичному словнику М. Вінграновського авторські назви явищ природи і назви просторових понять, серед яких виокремлюються ряди спільнокореневих АЛН, що ілюструє невичерпні можливості української словотвірної системи. Високою частотністю відзначаються зокрема такі кореневі морфемі у структурі АЛН: *сніг-*: *снігопад* (іменник жіночого роду, пор. з узуальним *снігопад*), *сніголет* (пор. аналогічні за структурою АЛН *листолет*, *часолет*), *снігодоц*, *сніженя*; *неб-о-*: *небопад*, *небопад*, *небозвіддя* (пор. з узуальним *небозвід*), *піднеб'я* (пор. з узуальним *піднебесся* та з АЛН *підзор'я*), *небенятко*.

Поета не випадково приваблювали словотвірні експерименти з номінаціями *небо*, *сніг*. Це одиниці традиційного українського словника.

У контексті авторські новотвори виконують різноманітні функції, зокрема:

- служать засобом конкретизації ознак явищ природи: *Суша та шибка чи волога/ У сніголет чи в дощосіч*;
- сприяють економії мовних засобів (для позначення певного об'єкта в мові існує описова конструкція): *А снігодоц над вовком пролітає/ І Ріг Кривий поволі обніма*;
- стимулюють читача порівняти АЛН із загальноживаним узуальним відповідником, а відтак — активніше сприйняти контекст, замислитися над причинами створення авторської назви певного явища природи: *З далеких берегів і лоз/ В цю снігопад* лапату/ *Приніс від зайця Дід Мороз/ І децо нам у хату*;
- служать для творення нового образу: *В багряно-сизому інеї,/ У сизо-збурену небопад*...; *А згорблений чумацький небопад/ Освітлює пахучі очі квітів*;

- використовуються з метою створення образу і водночас задля версифікаційних потреб: *Всі сто століть у скруті і жалі/ Під **небозвіддям** згроженої днини...; Поза полем небо та піднеб'я,/ З-понад неба димаровий дим...*

Оцінюючи роль М. Вінграновського в розбудові і збагаченні українського поетичного лексикону, варто відзначити, що він продовжив і творчо розвинув мовно-естетичну традицію створення АЛН на позначення понять, пов'язаних із лексико-семантичним полем «мова, слово». Поетичний словник цього періоду поповнився такими його АЛН: *слово-кат, шум-слово, слово-зернина, слово-первоцвіт*.

Майстерно вигранюючи українське Слово, М. Вінграновський віднаходив і розкривав приховані в його семантичних надрах нові глибинні смисли, натхненно ословлював найпотаємніші порухи української душі, власними лексичними знахідками употужнював народнопісенну традицію мовно-естетичного відтворення світу. Словесні шедеври Майстра зайняли достойне місце в українському поетичному словнику ХХ століття.